

“EESRINDLASTE” AUTASUSTAMINE EESTI NSV 10. AASTAPÄEVAL*

Hiljar Tammela

20. juulil 1950 võttis Nõukogude Liidu Ülemnõukogu Presiidium (ÜNP), vormiliselt riigi kõrgeim seadusandlik organ, vastu seadluse, millega autasustati 2412 Eesti NSV eesrindlast. Enamikule neist tuli selline autasustamine ootamatu (kuigi kindlasti meeldiva) üllatusena. Naistraktorist Elmina Otsman, üks tollastest autasustatutest, on meenutanud sündmust pool sajandit hiljem järgnevalt: “Imelikult sain [autasustamisest] teada ka. Kutsuti Tallinna pidustustele [...] Laulupidu. Ootame seda laulupeoliste rongkäiku kuskil platsil. Mingid mehed võtavad venekeelse lehe, keegi hakkab lugema: autasustatud, loeb, loeb, loeb, kes Lenini ordeniga autasustatud, mina lihtsalt seisin seal ja siis kuulen oma nime, Otsman, traktorist Viljandist. Niimoodi sain teada.”¹

Tegemist ei olnud Elmina Otsmani ja teiste tunnustamisega mingi ühe konkreetse üksiksaavutuse eest, vaid autasustamine toimus “seoses Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi moodustamise kümnenda aastapäevaga ning saavutatud edu eest tööstuse, põllumajanduse, teaduse, kultuuri ja kunsti taastamisel ja arendamisel”.² See oli osa “Eestis Nõukogude võimu kehtestamise” (nagu ametlik vormel kõlas) 10. aastapäeva suurejoonelistest pidustustest, mille hulka kuulus muuseas ka XIII üldlaulupidu jm üritused.

Siinjuures kerkib küsimus, kes ja kuidas otsustas, et just sellised 2412 inimest väärivad Nõukogude Liidu tähtsamaid ordineid ja medaleid? Ja kes nende nimed autasustamiseks esitas, kui inimesed ise polnud enamusel autasule kandideerimisest üldse teadlikudki? Küsimusi tekitab ka sündmuse paigutamine oma ajastu konteksti. Kas omistatud ordenid ja medalid olid kehtivat Nõukogude autasustamise praktikat arvestades prestiižsed või mitte? Kas taolist massilist autasustamist võib pidada erakordseks sündmuseks?

* Artikkel on valminud sihtfinantseeritava teema “Eesti Külma sõja ajastul” (SF0180050509) raames.

¹ Jüri Pino, “Elmina Otsman, sotsialistliku töö kangelane”, *SL Õhtuleht*, 28.10.2000.

² “NSVL ÜNP seadlus Eesti NSV tööstuse, põllumajanduse, teaduse, kultuuri ja kunsti alal töötajate autasustamise kohta ordenite ja medalitega” [20.7.1950], *Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Teataja*, 5.8, 11.8, 16.8.1950.

Nõukogude autasude ja autasustamiste kohta käiva kirjanduse võib jagada laias laastus kolmeks. Esimese osa moodustavad erinevad teatmeteosed, mis sisaldavad autasustamisi puudutavat faktoloogiat. Näitena võib välja tuua mõned biograafilised teatmikud kõrgemaid autasusid pälvinud isikute kohta.³ Ülemnõukogu Presiidium on koostanud väljaantud autasude osas ka vähemalt ühe statistilise kogumiku.⁴

Teiseks tuleb eristada isesorti “kangelaslugemike” žanri. Taoline raamat kujutas endast autasude loomise järjekorras reastatud ülevaadet Nõukogude Liidu asutatud ordenitest ja medalitest (tavaliselt tüüpealkirjaga “NSV Liidu ordenid ja medalid”), kus iga autasu juures toodi ära üks või mitu kirjeldust kangelastegudest, mille eest vastavaid autasusid oli omistatud.⁵ Need “kõrvalepõiked” võisid olla kohati üsna pikad ja detailsed ning ilmselgelt kandsid need noorsoo patriootilise kasvatuse eesmärki. Venemaal on selliste raamatute ja artiklite avaldamise traditsioon jätkunud tänapäevani.⁶

Kolmandana võib välja tuua kolleksionäärade kirjanduse, mis on hakanud levima alates 1990. aastatest.⁷ Samasse rühma võib liigitada ka jõukamale lugejaskonnale mõeldud värvilised, rikkalikult illustreeritud, väga hea trükikvaliteediga faleristika-teemalised raamatud.⁸

Kõige selle juures on üsnagi vähe leida käsitlusi, mis liiguksid autasustamiste loetlemiselt edasi autasude süsteemi toimemehhanismide valgustamise juurde, kangelastegudest jutustamiselt edasi probleemi püstitamise ja uurimise poole. On siiski üksikuid uurimusi, mis markeerivad autasude süsteemi printsiipide muutumist, autasustamiste dünaamikat jm.⁹ Käes-

³ Nt *Geroi Sovetskogo Sojuza. Kratkii biografičeskii slovar'*, I–II (Moskva: Vojenizdat, 1987–1988); *Sõjasangarid*, koost. A. Pähklimägi (Tallinn: Eesti Raamat, 1978); *Eesti NSV Sotsialistliku töö kangelased. Biograafiline teatmik* (Tallinn: Eesti Raamat, 1979) jm.

⁴ *Sbornik statističeskikh dannõkh o nagrazhdennii ordenami i medalyami SSSR za 50 let (sentyabr 1918 g.– sentyabr 1968 g.)* (1968). Teos oli mõeldud vaid autasustamisega tegelevatele ametnikele teenistusalaseks kasutamiseks ega ilmunud vabamüügile. Ühte eksemplari sellest kogumikust säilitatakse Riigiarhiivis ENSV ÜNP fondis (Riigiarhiiv (edaspidi ERA), f. R-3, n. 9, s. 1127). Hiljem on seda statistikat ka publitseeritud: “Dannye o kolichestve nagrazhdennii ordenami i medalyami SSSR za period 1918–1964 gg.”, *Istochnik. Dokumenty russkoj istorii* (1998), 3, 132–157.

⁵ Nt *Ordena i medali Sojuza SSR* (Moskva, 1987).

⁶ Nt Konstantin Khalin, *Ordena i medali Rossii* (Moskva: Dom Slavyanskoj knigi, 2006).

⁷ Nt Paul McDaniel, Paul J. Schmitt, *The Comprehensive Guide to Soviet Orders and Medals* (Arlington, 1997).

⁸ Nt V. Durov, N. Strekalov, *Orden krasnogo znamenii. Istoriya uchrezhdeniya nagrady i evolyutsiya ordenskogo znaka* (Collector's Book, 2005).

⁹ Nt Philomena Guillebaud, “The Role of Honorary Awards in the Soviet Economic System”, *American Slavic and East European Review*, 12:4 (1953), 486–505; O. Smýšlov, *Zagadki sovetskikh nagrad, 1918–1991 gody* (Moskva: Veche, 2005).

olevas artiklis on kasutamist leidnud viimatimainitud vähene kirjandus, mida kõnealuse teema kohta leida on. Lisandusid Riigiarhiivi ja kaasaegse ajakirjanduse materjalid.

Nõukogude autasude süsteem

Nõukogude Liidus omasid võimalust töötajaid erinevate aumärkide ja preemiatega autasustada väga erinevate tasandite instantsid. Tabelis 1 on ära toodud autasud, mida keskmine Eesti NSV töötaja võis 1950. aasta paiku tööalaste saavutuste eest saada. Autasud on grupeeritud selle järgi, kes neid välja andis, ning eristatud on vaid peamised tasandid (peale tabelis esitatute olid omad vahendid tunnustamiseks ka nt maakonna/rajooni täitevkomiteedel ja muudel instantsidel). Samuti on välja jäetud "periodilised" autasud, mida anti välja kindlate ajavahemike järel (tavaliselt kord aastas), näiteks Stalini preemiad ning autasud sotsialistliku võistluse võitjatele, mida eksisteeris väga erinevates variatsioonides.

Tabel 1. 1950. aastate alguses erinevate institutsioonide poolt välja antud autasud

Tasand	Autasustav institutsioon	Mitteperiodilised autasud
üleliiduline	NSVL ÜNP	Sotsialistliku töö kangelase aunimetused; ordenid ja medalid; ametialade aunimetused ("NSV Liidu rahvakunstnik" jm)
liiduvabariiklik	ENSV ÜNP, ENSV Ministrite Nõukogu (MN)	ENSV ÜNP aukiri; ametialade aunimetused ("Eesti NSV teeneline kunstnik" jm)
liiduvabariiklik	ENSV ministeeriumid ja keskasutused	kiitus või premeerimine ministri käskkirjaga;
töökoht	asutus, ettevõtte	kiitus või premeerimine juhataja käskkirjaga; autahvlile kandmine

1950. aastate alguseks koosnes autasude süsteem kolmest tähtsamast aunimetusest, 29 ordenist ja 11 medalist (lisaks oli Saksa-Nõukogude sõja aastail loodud hulgaliselt erinevaid medaleid eri linnade vabastamise-vallutamise tähistamiseks). Kui jätta kõrvale paljulapseliste emadele mõeldud aumärgid ning ainuüksi sõjaliste teenete eest ette nähtud ordenid-medalid, jääb alles kuus põhilist tsiviilvaldkonna autasu (järgnevalt reastatud tähtsuse järjekorras):

- 1) Sotsialistliku töö kangelase aunimetus (väliste aumärkidena anti sellega autasustatutele Lenini orden ja medal “Sirp ja Vasar”);
- 2) Lenini orden;
- 3) Tööpunalipu orden;
- 4) orden “Austuse Märk”;
- 5) medal “Töövapruse eest”;
- 6) medal “Eeskujuliku töö eest”.

Teise maailmasõja järgsel kümnendil Nõukogude Liidus välja antud aunimetused, ordenid ja medalid on võimalik jaotada kindlatesse gruppidesse, võttes aluseks autasustamisseadlustes märgitud teened, mille eest iga konkreetne autasu omistati. Nii eristub selgelt viis suuremat rühma:

- a) autasustamine mingi erilise saavutuse eest (armees ja julgeolekus edukalt läbiviidud sõjaliste operatsioonide eest, tsiviilelus näiteks mõne suurehitise valmimisel);
- b) etteantud ordeninormi täitmine (peamiselt põllumajanduses, kus olid kehtestatud teatud saagikusenormid, mille ületanud töötajaid perioodiliselt autasustati);
- c) töökoha juubel (massilised autasustamised seoses mingi ametiasutuse või ka näiteks liiduvabariigi aastapäevaga);
- d) autasustamised väljateenitud tööstaaži eest (kehtestatud olid teatud tööstaaži normid, mille ületanud töötajaid esitati perioodiliselt autasustamiseks);
- e) konkreetse isiku autasustamine tema juubeli või individuaalse “tööjuubeli” korral. Sellise tunnustuse pälvisid väga vähesed isikud, peaaegu eranditult partei- ja kultuurieliidi seast.

1950. aasta juulis aset leidnud Eesti NSV tegelaste massiline autasustamine kuulub sellise jaotuse alusel c-kategooriasse, mis kujutas endast juba aastakümnete pikkust traditsiooni. Tava autasustada mingi institutsiooni või töökollektiivi juubeli puhul selle parimaid töötajaid oli hakanud Nõukogude Liidus levima juba 1920. aastatel, kui näiteks 1927. aastal autasustati Nõukogude julgeolekuorganite loomise 10. aastapäeva puhul eesrindlikumaid tšekiste ning aasta hiljem Punaarmee 10. juubelil sõjaväelasi.¹⁰ Üsna pea hakati autasustama ka suuremate haldusüksuste (oblastid, liiduvabariigid) moodustamiste “ümmarguste” aastapäevade puhul. Juba esimestel Saksa-Nõukogude sõja järgsetel aastatel on see komme juurdunud ka Eesti NSV-s, kus igal aastal hakkasid juulikuus “Nõukogude võimu kehtestamise” aastapäeva paiku toimuma eesrindlike töötajate autasustamised

¹⁰ Vt Smýšlov, *Zagadki sovetskikh nagrad*, 47.

“kohalike” autasudega – ENSV ÜNP aukirjadega. 1950. aastal jagatud ordenid ja medalid olid nendest aukirjadest loomulikult palju prestiižsemad.

Autasude koht Nõukogude ühiskonnas

Ordenitel ja medalitel oli oluline roll nõukogude sotsiaalses etiketis. Nõukogude võim soodustas igati autasustamiste ja autasustatute propageerimist. Autasude kõrget ametlikku prestiiži näitab kasvõi see, et autasustatud isikuid esitleti nimetatud autasu omavana (“Järgmisena võttis koosolekul sõna sotsialistliku töö kangelane, sm. ...”). Omistatud autasude presenteerimine ei olnud mitte ainult võimalus, vaid ka kohustus. Omaette kord kehtestati töökollektiividele omistatud autasude demonstreerimiseks (autasu omine lisati asutuse nimele, autasu graafiline kujutus kanti asutuse logole ja dokumendipäistele jne).

Koos Nõukogude autasude süsteemi arenemisega kujunes välja ka autasustatutele ette nähtud hüvede ja soodustuste süsteem. Selle kohaselt maksti autasustatutele kõigi omistatud ordenite ja medalite eest igakuist palgalisa, neile võimaldati tasuta trammisõit kõigis Nõukogude Liidu linnades, tehti soodustusi elamispinna üüri arvestamisel ja lubati varem pensionile. Praktiliselt kõik need privileegid kaotati 1948. aastast, alles jäeti vaid tulumaksusoodustus. Edaspidi jäid teatud eesõigused, sh teenindamine väljaspool järjekorda, alles Nõukogude Liidu kangelastele, Sotsialistliku töö kangelastele ja Kuulsuse ordeni kõik kolm järku pälvinud isikutele. Võib aga arvata, et teatud hüvede jagamisel asutusesiseses korras jäi autasu omine oluliseks argumendiks ka hiljem.

Omistatud autasu oli otsene märk nii võimudepoolsest tunnustusest kui ka teatud usaldusest ja järeleproovituselt (autasukandidaatide tausta olid kontrollinud nii partei- kui julgeolekuorganid). See ilmnes muuhulgas erinevates kaadriaruannetes, kus eraldi real toodi ära ka ordenite ja medalitega autasustatute hulk ja protsent (näiteks valimiste eel valimiskomisjonide liikmeskonna puhul).

Eesrindlasi-ordenikandjaid seati kaaskodanikele igati eeskujuks. Nad rääkisid oma kogemustest ja tutvustasid oma töövõtteid raadios, ajaleheartiklites ja raamatutes. Ametlik propaganda kasutas neid lisaks ära kõikvõimalike kampaaniate läbiviimisel, neid suunati täitevkomiteede ja ülemnõukogude liikmeteks. Ordeni või medali saamine ei garanteerinud veel automaatselt hiilgavat karjääri, kuid edasipüüdlikule inimesele, kes oli valmis süsteemiga koostööks, andis see kindlasti täiendavaid võimalusi.

Käsitledes autasustamiste n-ö ametlikku prestiiži, kerkib ka küsimus nende üldisest reputatsioonist Eesti elanikkonna seas, ehk kuidas vaadati autasustatute peale rahva hulgas? Kuna Nõukogude võimu tajuti mittelegitiimsena, ei võinud ka suhtumine olla väga positiivne. Probleem vajaks lähemat uurimist; praeguse hetke teadmiste juures ei ole sellele küsimusele võimalik põhjalikumalt vastata.

1950. aasta autasustamise ettevalmistamine

Algatus autasustada Eesti NSV eesrindlasi “seoses Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi moodustamise kümnnenda aastapäevaga ning saavutatud edu eest tööstuse, põllumajanduse, teaduse, kultuuri ja kunsti taastamisel ja arendamisel” (autasustamiseadluse ametlik sõnastus) lähtus kahtlemata Moskvast. Hiljemalt 1950. aasta maikuu keskpaiku on ilmselt ÜK(b)P¹¹ Keskkomitee (KK) Poliitbüroo tasemel tehtud põhimõtteline otsus massiliste autasustamiste läbiviimiseks Eestis, Lätis ja Leedus seoses nende maade soveteerimise alguse 10. aastapäevaga, ning paika pandud autasustamisele kuuluvate isikute arv ja nende valiku üldisemad põhimõtted. Seejärel on edastatud käsk ja juhised tööga alustamiseks vastavate liiduvabariikide keskkomiteedele. Seda võidi teha nii ametliku kirjaga kui ka nn “telefoniõiguse” korras,¹² vastavat dokumenti ei ole siinkirjutaja Eesti arhiividest leidnud. Eesti NSV-sse edastatud juhtnöörides pidi sisalduma siit autasustamiseks ette nähtud isikute arv eri ametialade ja autasude kaupa (kokku u 2400 inimest), neile esitatavad nõudmised, samuti üldine ajakava EK(b)P KK-le töö läbiviimiseks. Siinses keskkomitees on liiduvabariiklik “autasukvoot” ehk autasustamisele tulevate isikute üldarv jagatud regionaalsete parteikomiteede ja keskasutuste vahel, kellele siis kandidaatide autasustamiseks väljavalimise töö edasi delegeriti.

20. mail 1950 saadeti välja EK(b)P KK ja ENSV MN ühine ringkiri partei linna-, maakonna- ja linnarajoonikomiteede sekretäridele, millega anti

¹¹ Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei, aastast 1952 Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei (NLKP). Selle territoriaalseks organisatsiooniks oli Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei (EK(b)P), aastast 1952 Eestimaa Kommunistlik Partei (EKP).

¹² Tasub märkida, et ka “telefoniõigusest”, ehk telefoni teel kõrgematelt instantsidelt madalamatele edastatud korraldustest on jäänud kirjalikke märkmeid. Käesolevasse teemasse puutuvalt on Riigiarhiivis säilinud ühe NLKP KK-st EKP KK-sse tehtud telefonikõne sisu kirjalik kokkuvõte 1958. aastast, mis kajastab Kremli juhiseid valimaks kandidaate eelseisvaks nafta- ja gaasitööstuse töötajate autasustamiseks, NLKP KK sm Grozovi telefonikõne käsikirjaline konspekt, 17.12.1958, Riigiarhiivi filiaal (edaspidi ERAF), f. 1, n. 219, s. 1, l. 59–61.

korraldus asuda autasustamiseks eesrindlasi välja valima, edastati konkreetsete regionaalsete kvoodid ja nõudmised autasukandidaatidele.¹³

Igast maakonnast tuli autasudele esitada keskmiselt sadakond inimest (Pärnumaalt 143, Viljandimaalt 115, Läänemaalt 89 jne), kvoodi määramise aluseks on ilmselt olnud konkreetse piirkonna tööealise elanikkonna hulk. Kandidaatide edastamise raamid olid selgelt paika pandud. Autasustamisele kuuluvate isikute hulk oli jagatud tööalade järgi eri kategooriatesse, ning nende kategooriate sees määrati ära ka konkreetsete ordenid ja medalid, millele kuipalju isikuid esitada. Näitena on alljärgnevalt ära toodud Tartu maakonnakomiteesse saadetud kvoodid (samal alustabelil edastati konkreetsete numbrid ka teistesse regionaalsetesse parteikomiteedesse).

Tabel 2. EK(b)P KK poolt partei Tartu maakonnakomitee antud kvoodid Tartu maakonna eesrindlaste esitamiseks autasustamiseks¹⁴

	Lenini orden	Tööpu-nalipu orden	orden "Austuse märk"	medal "Töövap-ruse eest"	medal "Eeskujuliku töö eest"
Vabrikute, tehaste, ehituste, transpordi, side töölised	1	2	2	2	2
Masina-traktorijaamade (MTJ), sovhooside, kalatööstuse töötajad	–	1	4	1	4
Kolhoosnikud, kalurikolhooside töötajad, sh kolhooside esimehed, brigadirid, farmijuhatajad jt	–	6	14	23	28
Nõukogude töötajad, kohtu ja prokuratuuri töötajad	–	1	5	2	2
Parteitöötajad	–	1	4	4	1
Transpordi, ehituse ja side ettevõtete direktorid	–	–	–	1	1
MTJ-de, sovhooside ja maa-parandusjaamade direktorid	–	1	1	1	1
Ametiühingutöötajad	–	–	–	–	–
Komsomolitöötajad	–	–	1	1	–

¹³ EK(b)P KK sekretär Käbin, ENSV MN esimees Veimer, kõigile partei maakonna-, linna- ja linnarajoonikomiteede sekretäridele [ringkiri], 20.5.1950, nr. 8/1/4358, ERAF, f. 1, n. 46, s. 8, l. 97–101.

¹⁴ Tabeli koostamise alus: EK(b)P KK sekretär Käbin, ENSV MN esimees Veimer partei Tartu maakonnakomitee sekretärile Keerile [ringkiri], 20.5.1950, nr. 8/1/4358, ERAF, f. 12, n. 17, s. 51, l. 1–5.

	Lenini orden	Tööpu-nalipu orden	orden "Austuse märk"	medal "Töövap-ruse eest"	medal "Eeskujuliku töö eest"
Kaubandustöötajad	–	–	–	1	–
Varumisorganite töötajad	–	1	–	1	1
Insenerid, tehnikud, meist-rid jt tootmisspetsialistid	–	–	–	4	1
Põllumajanduse ja metsama-janduse spetsialistid	1	–	2	2	1
Teaduse, kultuuri, kunsti, trükiajakirjanduse ja raadio alal töötajad	–	–	3	1	1
Õpetajad	–	–	5	2	3
Meditsiinitöötajad	–	1	1	–	1
Rahanduse ja panganduse töötajad	–	1	1	–	1
Kokku	2	15	43	46	48

Kandidaatide väljavalmimise eest pandi vastutama regionaalsete parteikomiteede sekretärid isiklikult, kes lisaks elementaarsete taustauuringule "organite" (st Riikliku Julgeoleku maakonnaosakonna) kaudu pidid tutvuma "iga seltsimehga isiklikult kohtadele välja sõites, isikutega vesteldes ja nende poliitilisi ja ametialaseid võimeid tundma õppides". Ringkirjas rõhutati, et lisaks käesoleva momendi töötulemustele tuli vaadata ka autasukandidaatide töö resultaatte mitme viimase aasta lõikes ning arvestada nende "osavõttu ühiskondlik-poliitilisest elust". Esitatavad kandidaadid pidid olema kooskõlastatud vastavate ministeeriumidega (nt maakonna sovhosidirektorite nimed Eesti NSV Sovhooside ministeeriumiga), ning kandidaatide lõplik nimistu tuli kinnitada partei maakonnakomitee büroo istungil ning saata koos iseloomustustega EK(b)P KK-sse hiljemalt 10. juuniks.

Tõenäoliselt umbes samal ajal saadeti analoogilised juhised keskkomiteest ka erinevatele keskasutustele. Nemad pidid tegutsema kahel tasandil. Näiteks ministeeriumide keskparaadist autasudele esitatud töötajate nimekirjad on lähetatud otse EK(b)P KK-sse. Maakondades asunud töötajate nimed saadeti aga autasustamissetpanekuga maakondade parteikomiteedesse, mille kvoodi alla need kuulusid.

Jälgides EK(b)P KK kirjavahetust eri asutustega võib teha järelduse, et Eestile eraldatud kvoodist jagati kolmveerand ära partei regionaalsete komiteede vahel ning ülejäänud veerand erinevate keskasutuste (KK, ENSV MN, ministeeriumid jm) vahel.

Kandidaatide väljavalimine

Järgnes töö konkreetsete inimeste välja valimiseks ordenite ja medalitega autasustamiseks. Regionaalse parteikomitee sekretär, kes oma piirkonnas selle töö eest isiklikult vastutavaks oli seatud, sai infot ja ettepanekuid eri isikute kohta sama parteikomitee eri osakondade töötajatelt, samuti erinevatelt keskasutustelt, kel oli selles regioonis alluvaid. Koostatud nimekirjad saadeti veel ka Riikliku Julgeoleku piirkondlikku osakonda isikute tausta kontrollimiseks. Seejärel kinnitati kandidaatide nimekiri parteikomitee büroo istungil ja läkitati (koos komitee sekretäri allkirjastatud iseloomustustega iga kandidaadi kohta) EK(b)P KK-sse. Piirdatumiks oli varem seatud 10. juuni; kõik maakonnad, tõsi küll, ei suutnud sellest kinni pidada ja edastasid materjale veel ka nädal hiljem.

EK(b)P KK-sse kogunes seega juuni keskpaigaks märkimisväärne informassiiv, mille läbitöötamiseks kulus mitu nädalat. Keskasutuste ja parteikomiteede esitatud autasustamissettepanekutesse on tehtud hulgaliselt muudatusi. Mitmeid autasustamiseks esitatud isikuid on jäetud kõrvale ning lisatud nende asemele uusi; paljudel ülejäänutel on muutunud taotletav autasu jne. Arvatavasti tegid EK(b)P KK töötajaid siinkohal korrektiivse neile teada olevast infost lähtuvalt, eelistades-edutades selliseid isikuid, kelle kohta neil oli varasemast positiivset teavet või kokkupuuteid. Mõnda isikut kõrgemale autasule esitades tuli ilmselt kellegi teise autasu jälle vähendada, et üldarvud jääksid liiduvabariigi üldkvoodi piiresse, ning sellest ongi taolised muudatused alguse saanud. Võimalik ka, et mõne selttimehe kohta oli vahepeal ilmnenu ka kompromiteerivaid asjaolusid, mistõttu nende kandidatuur oli vaja asendada. Näiteks Viru maakonnakomitee büroo otsusega 27. juunist 1950 vahetati kaks nädalat varem kinnitatud maakonna autasukandidaatide nimekirjast välja neli nime.¹⁵

EK(b)P KK-s lõpuks välja valitud autasukandidaatide kohta vormistati parteikomiteedest ja keskasutustest lähetatud iseloomustuste alusel uued karakteristikad, mille sõnastust ühtlustati ja parandati ning varustati esialgse koostaja asemel KK sekretäri Kábini allkirjaga. 9. juulil 1950 lähetati autasustatute nimekiri koos parandatud iseloomustustega teele Kremlisse. Ettevõtmine vormistati justkui liiduvabariigi kohaliku algatusena, mida oli vaja ka põhjendada: "Seoses Nõukogude võimu Eesti NSV-s kehtestamise 10. aastapäevaga palub EK(b)P KK ÜK(b)P KK-l lubada esitada NSV Liidu ordenite ja medalitega autasustamiseks kõige eesrindlikumaid töö-

¹⁵ EK(b)P Virumaa komitee büroo istungi protokoll nr. 23, 27.6.1950, ERAF, f. 10, n. 14, s. 6, l. 79.

tajaid. [...] Kõik autasudele esitatud on vabariigi majandusliku ja kultuurilise ülesehituse eesrindlased, võtavad aktiivselt osa poliitilisest elust ja neisse suhtutakse lugupidamisega. Nende autasustamine aitab kahtlemata kaasa vabariigi töötajate, kolhoosnike ja intelligentsi aktiivsuse edasisele kasvule kommunismi ülesehitamisel.”¹⁶

Käbini kirjast selgub ka täpne Eestile eraldatud autasustamise kvoot (2470 inimest), mis eelneva tabeliga võrreldes enam üldistatult jagunes järgmiselt: 468 vabrikute ja tehaste, kaevanduste, transpordi, ehituse, MTJ-de ja sovhooside töötajat; 342 kolhoosnikku; 432 insener-tehnilist töötajat, põllumajanduse spetsialisti, hariduse, kultuuri, teaduse ja kunsti töötajat; 132 ettevõtete juhti ja muud tööstuse administratiivjuhti; 423 partei, nõukogude, ametiühingute ja komsomolitöötajat. Ülevaade ei ole kõikehõlmav, st ligi 600 isiku kohta on selles kirjas tööala jäänud märkimata. Autasud jagunesid järgnevalt: 29 Lenini ordenit, 250 Tööpunalipu ordenit, 694 “Austuse Märki”, 745 medalit “Töövapruse eest” ja 755 “Eeskujuliku töö eest”.¹⁷

Järgnenud nädalal on esitatud materjalid läbi vaadatud ÜK(b)P KK töötajate poolt, ning ka nemad on teinud nimekirjas veel mõningaid muudatusi. Vähetõenäoline, et selle põhjuseks said olla mingid ÜK(b)P KK-le teadaolevad “kompromiteerivad materjalid” mõnede autasukandidaatide kohta, pigem võiks siinpuhul oletada näiteks autasustatavate eri sotsiaalsete gruppide proportsioonide korrigeerimist üldnimekirjas, võib-olla ka ühtlustamist Läti ja Leedu analoogiliste nimistutega.¹⁸

ÜK(b)P KK Poliitbüroo võttis kümme päeva hiljem, 19. juulil 1950, vastu otsuse “kinnitada EK(b)P KK ettepanek” ENSV eesrindlaste autasustamisest,¹⁹ ning päev hiljem, 20. juulil 1950, sai autasustamine jõu NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi eraldi seadlusena.²⁰ Seadluse näol oli vormilisel tegemist seadusandliku võimu poolt välja antud õigusaktiga, millel puudus igasugune viide kandidaatide valiku realselt teosta-

¹⁶ EK(b)P KK sekretär Käbini ettekanne ÜK(b)P KK sekretärile Stalinile, 9.7.1950, ERAF, f. 1, n. 53, s. 197, l. 74–75.

¹⁷ Numbreid kokku liites saame arvu 2473, mis erineb samas kirjas mainitud üldarvust 2470, ilmselt on kusaigil tegemist arvutusveaga. EK(b)P KK sekretär Käbini ettekanne ÜK(b)P KK sekretärile Stalinile, 9.7.1950, ERAF f. 1, n. 53, s. 197, l. 74–75.

¹⁸ 1950. a suvel leidsid taolised massilised autasustamised “Nõukogude võimu kehtestamise 10. aastapäeva puhul” aset ka Läti ja Leedu NSV-s. Vt ÜK(b)P KK Poliitbüroo vastavad otsused 19. juulist 1950: *Politbyuro TsK RKP(b) – VKP(b), Povestki dnya zasse-danii, III, 1940–1952, Katalog* (Moskva: ROSSPEN, 2001), 683.

¹⁹ Eesti NSV töötajate autasustamisest ordenite ja medalitega seoses vabariigi 10. aastapäevaga [19.7.1950], Vene Riiklik Sotsiaal-Poliitilise Ajaloo Arhiiv (edaspidi RGASPI), f. 17, n. 3, s. 1083, l. 33.

²⁰ NSVL ÜNP seadlus Eesti NSV tööstuse, põllumajanduse, teaduse, kultuuri ja kunsti alal töötajate autasustamise kohta ordenite ja medalitega.

nud komparteile. Autasustavate lõpparvuks jäi 2412, s.o 58 nime vähem kui Käbini poolt esitatud "taotluses".

Autasustamised Lätis ja Leedus

Samal ajal viidi sama mudeli järgi juubeli-autasustamised läbi ka teistes Balti liiduvabariikides. Kokku autasustati NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 20. juulil 1950 umbes kaheksat ja poolt tuhandet Balti liiduvabariikide tegelast. Autasustati kuue tähtsama eelpool mainitud tsiviilvaldkonna autasuga, välja arvatud Sotsialistliku töö kangelase aunimetusega.²¹

Tabel 3. Autasustamised 1950. aasta juulis seoses Balti liiduvabariikide 10. aastapäevaga (sulgudes konkreetse ordeni või medali protsent selles liiduvabariigis välja antud autasude üldhulgast)²²

	Eesti NSV	Läti NSV	Leedu NSV
Lenini orden	47 (1,9)	65 (2,0)	58 (1,9)
Tööpunalipu orden	255 (10,6)	830 (25,6)	464 (15,5)
orden "Austuse märk"	666 (27,6)	337 (10,4)	779 (25,9)
medal "Töövapruse eest"	710 (29,4)	1124 (34,6)	1016 (33,8)
medal "Eeskujuliku töö eest"	734 (30,4)	889 (27,4)	685 (22,8)
Kokku	2412 (100)	3245 (100)	3002 (100)

Nagu nähtub tabelist 3, olid Balti liiduvabariikidele juubeliks eraldatud autasukvoodid proportsionaalselt üsna sarnased. Põhimõtet anda kõrgemaid aumärke välja vähem ja madalamaid rohkem võib pidada üldlevinuks. Erinevusi tuli ette kõige rohkem 10–15 protsendi ulatuses (vrd Eesti ja Läti kvoote Tööpunalipu ja "Austuse Märgi" ordenitele). Kas selle aluseks võisid olla liiduvabariiklikud erinevused Kremli silmis autasustamist väärivate ametikohtade/isikute osas (Eesti eripäraks oli nt põlevkivitööstuse ja Sillamäe kombinadi töötajate autasustamine) või oli tegemist muude põhjustega, nõuaks omaette lähemat uurimist.

²¹ Toonane Nõukogude autasustamispraktika nägi ette Sotsialistliku töö kangelase aunimetuse omistamist a- ja b-autasustamiste puhul, vahel harva ka riigi tippjuhtide juubelitel (e-tüüp).

²² Tabeli koostamise alus: NSVL ÜNP seadlused Eesti, Läti ja Leedu NSV-de tööstuse, põllumajanduse, teaduse, kultuuri ja kunsti alal töötajate autasustamise kohta ordenite ja medalitega; *Sovetskaya Latvija*, 22.7.–3.8.1950; *Sovetskaya Litva*, 21.7.–4.8.1950.

Keda autasustati?

Kõnealuse seadlusega autasustati väga mitmete erinevate valdkondade töötajaid. Tabelist on välja jäänud näiteks massimeedia, rahandusasutused ja paljud muud väikesed alamkategoriad, mille esindajate hulk autasustatute koguarvus jääb ühe protsendi piirimaile või alla selle. Tabel 4 kajastab autasude jaotumist eri ametialade esindajate vahel.

Tabel 4. 1950. aastal “seoses Eesti NSV aastapäevaga autasustatud eesrindlaste” jaotus levinumate ametialade kaupa (sulgudes konkreetse valdkonna protsent autasustatute üldhulgast)²³

Valdkond	Autasustatute arv (%)
Tööstusettevõtted (tehased, vabrikud, kombinaadid, kaevandused)	485 (20,1)
Põllumajandus (kolhoosid, sovhoosid, MTJ-d)	438 (18,2)
Parteiorganid (EK(b)P KK, piirkondlikud komiteed, komсомol, partorgid)	329 (13,6)
Täitevõim (ENSV MN, TSN TK-d)	195 (8,1)
Jõustruktuurid (siseministeerium, julgeolek, hävituspatalljonid)	194 (8,0)
Eesti Raudtee	132 (5,5)
Haridus	96 (4,0)
Meditsiin	59 (2,4)
Muud valdkonnad	484 (20,1)
Kokku	2412 (100)

Nagu nähtub, olid kõige rohkem autasustamist leidnud valdkondadeks tööstus, põllumajandus, kompartei organid, täitevõimu asutused ja erinevad jõustruktuurid. Eesti NSV juubeli puhul enim autasustatud ametikoht oli kolhoosiesimehe oma (120 inimest), sellele järgnesid lüpsjad (55), õpetajad (45) jt.

Siinkohal on oluline teha eristus eri liiki autasude vahel. Eelmises tabelis toodud koguarvud ei anna eri ametialade autasustamiste kohta siiski täielikku ülevaadet, sest kokku on liidetud autasustamised kõigi viie ordeni ja medaliga, mille prestiiž ja väärtus aga erinesid suurel määral. Kui vaadata autasustamisi eri liiki ordenite ja medalite kaupa, avaneb mõnevõrra teistsugune vaade. Tabel 5 analüüsib lähemalt 1950. aasta suvel Eesti NSV parteitegelastele omistatud ordenite ja medalite hulka eri tüüpi ordenite

²³ Tabeli koostamise alus: NSVL ÜNP seadlus Eesti NSV tööstuse, põllumajanduse, teaduse, kultuuri ja kunsti alal töötajate autasustamise kohta ordenite ja medalitega.

ja medalite kaupa, vaadeldes, kuipalju oleks pidanud sellise tüüpilise jaotumuse korral saama parteitegelased eri ordeneid ja medaleid, arvestades neile omistatud autasude üldarvu ning milline oli neile tegelikult omistatud autasude arv.

Tabel 5. Eesti NSV juubeli puhul 1950. aastal parteitöötajatele omistatud autasud võrdluses kõigi autasude keskmise jaotumusega²⁴

Autasu	Välja antud autasude hulk	Autasude osakaal koguhulgast (protsent)	Autasude "normaaljaotus" parteitöötajate puhul	Parteitöötajatele tegelikult antud autasud
Lenini orden	47	1,9	6	12
Tööpunalipu orden	255	10,6	35	51
orden "Austuse märk"	666	27,6	91	116
medal "Töövapruse eest"	710	29,4	97	102
medal "Eeskujuliku töö eest"	734	30,4	100	48
Kokku	2412	100	329	329

Tabelist nähtub, et kõiki olulisemaid autasusid on parteilastele omistatud üle eeldatava keskmise; Nõukogude tähtsaimat – Lenini ordenit – isegi kaks korda rohkem. See-eest on kõige vähetähtsamat medalit parteilastele antud vähem kui pool n-ö tavamäärast. Sellest võib järeldada, et Eesti NSV aastapäeva puhul pidas Kreml EK(b)P tegelasi kui kohalikke "kõrgema võimu vahendajaid" igati vääriliselt meeles. Tuleb mainida, et EK(b)P KK oli kasutanud oma positsiooni autasustatavate väljavalijana, märkimaks ära ka oma tehnilise personali teeneid, esitades autasudele muuhulgas KK tõlkijaid, masinakirjutajaid ja autojuhte. Liiduvabariigi juubeli puhul rõõmustati medaliga "Töövapruse eest" ka Keskkomitee koristajat. Üleüldse moodustasid erineva tasandi ülemad, juhatajad, direktorid jt 1950. aastal autasustatud 2412 isikust hinnanguliselt u 2/3 ning oskus- ja lihttöölised 1/3.

Olles käsitletud 1950. aasta suvel ordeneid ja medaleid saanud inimesi eri autasude, tööalade ja konkreetsete ametikohtade kaupa, on otstarbekas vaadelda ka "Eesti NSV eesrindlaste" soolist koosseisu ja autasustamisel kehtestatud sookvoote. Nimelt sisaldas 1950. aasta mais parteikomiteede

²⁴ Tabeli koostamise alus: NSVL ÜNP seadlus Eesti NSV tööstuse, põllumajanduse, teaduse, kultuuri ja kunsti alal töötajate autasustamise kohta ordenite ja medalitega.

sekretäridele saadetud EK(b)P KK ja ENSV MN ringkiri, mis andis avalöögi autasustamise ettevalmistamiseks, muude juhiste seas ka ettekirjutust, et autasudele esitatavatest isikutest peab vähemalt 20 protsenti olema naissoost.²⁵ Seda suunist on ka igati järgitud, sest autasustatute hulgas on 631 naist (26,2 protsenti). Tuleb muidugi märkida seost: mida kõrgem autasu, seda vähem on selle saajate hulgas naisi (medali “Eeskujuliku töö eest” saanute seas 34,1 protsenti, Lenini ordeni pälvinutest aga ainult 10,6 protsenti). Siinjuures pole mõtet otsida “autasudega diskrimineerimise” jälgi, sest arvestades naiste toonast madalat esindatust kõikvõimalikel juhtivatel ametikohtadel võib nende veerandilist osakaalu autasustatute seas pidada isegi eriliseks tulemuseks.

Rohkem ja vähem eesrindlikumad eesrindlased?

Vaadeldes 1950. aastal autasustatud isikute jaotumust ametialade ja konkreetsete töökohtade kaupa, tuleb märkida, et kuigi mõne ameti pidajad võisid saada autasustatud teistest suurema tõenäosusega, ei kehtinud selles osas rangeid reegleid. Kuigi levinuim amet autasustatute seas, nagu eespool märgitud, oli kolhoosiesimehe oma, ei tähendanud see, et automaatselt kõigile kolhoosiesimeestele oleks ordineid ja medaleid jagatud – 120 autasustatud moodustas siiski vaid ümmarguselt kümnendiku tollasest ühismajandijuhtide koguhulgast. Sama kehtib ka kõrgematel positsioonidel olnud isikute, näiteks ministrite kohta, kellest seitse, ehk ligi kolmandik, jäi autasuta. Osalt on siin kindlasti põhjuseks 1950. aastal Eesti NSV juhtkonnas aset leidnud võimuvahetus, mistõttu mõned ministrite nõukogu kohad olid tegelikult vakantsed ja mõnede ministrite vastu valmistati tõenäoliselt juba ette järgmisi rünnakuid (nt relvastatud jõudude minister Lembit Pärn ja siseminister Aleksander Resev, keda 1950. aasta juulis ei autasustatud, kõrvaldati ametist järgmise aasta alguses).

Üks kitsas ametisikute ring, keda kõiki autasustati, oli Eesti NSV tippjuhtkonna tuumik – EK(b)P KK kuus sekretäri ja üheksa osakonnajuhatajat. Kui KK sekretäre autasustati kõiki Lenini ordeniga, siis osakonnajuhatajatele omistati erinevaid autasusid (vt tabelit nr 6). See tõstatab küsimuse, millistest põhimõtetest lähtuvalt anti vormiliselt täpselt samal ametikohal töötavatele isikutele erinevad ordenid ja medalid?²⁶

²⁵ EK(b)P KK sekretär Käbin, ENSV MN esimees Veimer, kõigile partei maakonna-, linna- ja linnarajoonikomiteede sekretäridele [ringkiri], 20.5.1950, nr. 8/1/435s, ERAF, f. 1, n. 46, s. 8, l. 101.

²⁶ See kehtib ka eelnevalt mainitud kolhoosiesimeeste kohta, kellest mõne saavutusi hinnati Lenini ordeni, teise omi aga medali “Eeskujuliku töö eest” vääriliseks.

Tabel 6. EK(b)P KK osakonnajuhatajad ja neile 1950. aasta suvel seoses Eesti NSV aastapäevaga omistatud autasud

Nimi	Juhtiv EK(b)P KK osakond	Autasu
Lentsman, Leonid	propaganda ja agitatsiooni osakond	Lenini orden
Sokolov, Aleksandr	põllumajandusosakond	Lenini orden
Anissimov, Pavel	administratiivosakond	Tööpunalipu orden
Lebedev, Aleksandr	rasketööstuse osakond	Tööpunalipu orden
Lipp, Vladimir	plaani, rahanduse ja kaubanduse osakond	Tööpunalipu orden
Stepanov, Jefim	partei-, ametiühingu- ja kom-somoliorganite osakond	Tööpunalipu orden
Telman, Juliana	naistöö osakond	Tööpunalipu orden
Sorokin, Mihhail	transpordiosakond	orden "Austuse Märk"
Valter, Aleksander	kergetööstuse osakond	orden "Austuse Märk"

Siin on arvatavasti olnud määravaks konkreetse isiku usaldusväärsus autasukandidaate valinud parteiametniku silmis. Partei keskkomitee puhul, mis aga ise juhtis kandidaatide selekteerimist, on nähtavasti olnud kaalukeeleks konkreetse funktsionääri positsioon ja mõjuvõim. Uurides lähemalt eelnevas tabelis ära toodud isikute tausta, selgub et Tööpunalipu ordenist (kui n-ö "partei keskkomitee osakonnajuhataja tavalasemest") kõrgema Lenin ordeni on saanud Leonid Lentsman ja Aleksandr Sokolov, kelle positsioon Keskkomitees oli tugev ja keda toetas kohalik parteiliider Ivan Käbin. Madalama "Austuse Märgi" ordeni said aga Mihhail Sorokin, kes oli tollal ajutiselt ebasoosingus, ja Aleksander Valter, kelle ametist kõrvaldamiseks siis tõenäoliselt juba valmistuti (see leidis aset sama aasta oktoobris).²⁷ See näib kinnitavat autasukandidaatide "usaldusväärset" tähtsust nende esitamisel ordenile või medalile.

Autasude kätteandmine

Nõukogude Liidus anti 1950. aastal "tavainimestest" autasustatutele ordenid ja medalid üle n-ö territoriaalsel printsiibil ehk elukohajärgses liiduvabariigis, oblastis või kraisis. Kui isik, kellele NSVL ÜNP seadlusega oli ette nähtud autasu, kolis selle kätteandmise momendiks senisest elukohast teise regiooni, tehti tema eelmisele töökohale vastavas ametkonnas kind-

²⁷ Vt *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, koost. ja toim. Enn Tarvel (Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, 2002), 320–321, 593–599, 646–647.

laks isiku uus elupaik ning organiseeriti talle ordeni või medali üleandmine sealse liiduvabariigi ÜNP või oblasti/krai TSN TK poolt.

Kuni 1953. aasta kevadeni toimus Eesti NSV elanikele omistatud ordenite ja medalite kätteandmine valdavalt ENSV ÜNP poolt Tallinnas, vormiliselt NSVL ÜNP nimel (kelle seadlusega oli autasustamine välja kuulutatud).²⁸ Autasude kätteandmist Eesti NSV-s ja nende üle arvepidamist korraldas Eesti NSV Ülemnõukogu autasustatute arvestuse ja registreerimise osakond. Dokumentide vormistamist oli autasude üleandmisega seoses üsna rohkesti (näiteks tuli NSVL ÜNP-sse läkitada autasude kätteandmise protokollid, aruanded väljaantud aumärkide ja dokumentide kohta jne, autasustatutele tuli välja kirjutada autasudokumendid, koguda neilt ankeedid, pidada nende kohta eraldi kaartkataloogi jne). Kuna erinevaid autasustamisi toimus aasta-aastalt üha rohkem,²⁹ kasvas pidevalt ka autasustatute arvestuse osakonna töö ning seadlusega omistatud autasu füüsiline jõudmine autasustatuni hakkas võtma üha rohkem aega.

Tavapäraselt anti Eesti NSV-s ordeneid ja medaleid üle ENSV ÜNP ruumides Kadriorus, selle esimehe poolt pidulikult aktusel. 1950. aasta suvel aset leidnud "ordenisadu" oli senise praktika jätkamiseks liiga massiivne ja nõnda jagasid autasusid kätte ka ülejäänud presiidiumi liikmed ning see toimus maakondade kaupa kõikjal üle Eesti. Kuna dokumentide vormistamine võttis omajagu aega, anti esimesed "juubeliautasud" üle alles kaks kuud pärast autasustamiseadluse väljakuulutamist (25. septembril).

Suurest töömahust hoolimata suutsid ENSV ÜNP töötajad 1950. aasta juulis autasustatud 2412-st ENSV eesrindlasest 2025-le anda ordeni või medali üle samal aastal ning veel 345 inimest said oma autasu kätte 1951. aastal. Seejuures anti "juubeliautasusid" 1950. aastal üle 30 aktusel ja 1951. aastal toimus neid 21 korral.³⁰ Paaril järgneval aastal anti Eesti NSV-s veel üle kokku kümme-kond autasu, ning ülejäänud paarkümmend inimest, kes olid vahepeal suunatud tööle Eestist mujale, said ordeni või medali kätte juba oma uues elupaigas.

²⁸ Erandiks olid ordenid ja medalid paljulapselistele emadele, mis anti kätte maakondade ja linnade TSN TK-de poolt. Alates 1953. aastast hakati autasustatutele ka ülejäänud ordeneid ja medaleid kätte andma TSN TK-des.

²⁹ Hiljar Tammela, "Nõukogude autasude süsteem ja Nõukogude Eesti 1945–1953", *Tuna*, 2 (2009), 2 (ilmumas).

³⁰ ENSV ÜNP protokollid NSV Liidu ordenite ja medalite väljaandmise kohta [1950], ERA, f. R-3, n. 9, s. 108, l. 1–243; ENSV ÜNP protokollid NSV Liidu ordenite ja medalite väljaandmise kohta [1951], ERA, f. R-3, n. 9, s. 124, l. 1–199.

Erandina anti 1950. aastal Eesti NSV 10. aastapäevaga seoses autasustatud Nõukogude Eesti "tippjuhtkonnale"³¹ – EK(b)P KK sekretärile Käbinile, ENSV MN esimehele Veimerile ja ÜNP esimehele Jakobsonile – nende Lenini ordenid üle Moskvast.³²

Autasustamise propageerimine

Nõukogude Liidu ÜNP poolt 20. juulil 1950 kinnitatud autasustamiseseadluse vastuvõtmise fakt avaldati juba järgmisel päeval Eesti NSV keskajalehtedes ning samast päevast hakati publitseerima ka nimetatud seadlust, mis oma suure mahu tõttu ilmus näiteks Rahva Hääles üheksa osana, augusti alguseni välja. Seadlus avaldati kolmes osas ka NSVL ÜNP ametliku häälekandja eestikeelses versioonis (*Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Teatajas*). Väärrib märkimist, et 31 autasustatu puhul on seadluses avaldatud vaid isikunimi, ilma ametinimetusega. Lähem uurimine selgitas, et neist "salastatud" isikutest 11 oli seotud Sillamäe uraanikombinaadiga, 8 tegutses Riikliku Julgeoleku organites ja hävituspataljonides, 4 isikut oli sisevägede kohtuorganitest, 3 sõjakomissariaatidest ja 4 Tsiviilõhulaevastikust. Lisaks oli jäetud avaldamata Tartumaa Ulila Keskkooli direktori Aliide Siroli ametikoht; tegemist oli ilmselt NSVL ÜNP seadlusesse sattunud eksitusega, mida kordasid ka kõik ülejäänud publikatsioonid.

Oluline moment iga autasustamise juures oli ka autasustatute ja nende saavutuste propageerimine. Seda rõhutas eraldi ka EK(b)P KK poolt mais laiali saadetud kvootide-ringkiri, mis soovitas pärast autasukandidaatide väljavalimist organiseerida maakonnalehtedes selliste artiklite avaldamist, mis "populariseeriks tööliste, kolhoosnike, insener-tehniliste töötajate, õpetajate, arstide ja teiste maakonnakomitee poolt autasustamiseks esitada kavandatute saavutusi".³³ Seda ka tehti.

Järgmine laine artikleid autasustatute töödest ja saavutustest jõudis leheveergudele sama aasta augustis (vahepealse kuuajalise viivituse põh-

³¹ Sõna "tippjuhtkond" paigutamine jutumärkidesse on tingitud sellest, et kuigi formaalselt oli tegemist liiduvabariigi kolme tähtsama institutsiooni – ainupartei, täitevõimu ja seadusandliku võimu juhtidega, oli nende reaalne mõjuvõim mõõtmatu erineva ulatusega.

³² [NSVL ÜNP autasude osakonna] referent Panfilova, õiend [dateerimata, suvi 1950], ERA, f. R-3, n. 9, s. 110, l. 56

³³ EK(b)P KK sekretär Käbin, ENSV MN esimees Veimer, kõigile partei maakonna-, linna- ja linnarajoonikomiteede sekretärile [ringkiri], 20.5.1950, nr. 8/1/4358, ERAF, f. 1, n. 46, s. 8, l. 99.

juseks võis olla hetkel aktuaalsemate teemade³⁴ esiletõus ajakirjanduses). Üldjuhul andsid need tekstid, pealkirjastatud stiilis “Eesrindlik traktorist Jaan Mänd”, lühikese ülevaate autasustatu elukäigust: (a) raske elu kodanlikus Eestis või ülesehitustöö Nõukogude Liidus; b) võitlused Suures Isa- maasõjas; ja tööalastest saavutustest, kasutades viimases osas hulgaliselt numbreid ja statistikat – ilmselt kolleegidest lehelugejatele võrdluseks ja innustuseks. Artiklid lõppesid sageli autasustatu sõnavõtuga, milles viimane teatas, et tegemist ei ole mitte tema individuaalse, vaid kogu kollektiivi saavutusega, ning lubas tänutäheks osutatud tunnustuse eest tulevikus veel usinamalt töötada. Kokku võib taoliste 1950. aastal avaldatud “isikuartiklite” hulka hinnata umbes paarisajale.

Kolmas laine temaatilisi artikleid hakkas ilmuma alates septembrist, ning need kajastasid eri paikades toimunud autasude üleandmistseremooniaid, sisaldades muuhulgas samuti hulgaliselt infot autasustatute saavutuste kohta ja nende lubadusi tulevikuks.

Võib öelda, et võimuorganid on ka autasustamisteemalistel artiklidel silma peal hoidnud ning pööranud neile suurt tähelepanu. Näiteks hindas Eesti NSV ÜNP 1951. aastal autasustamise kajastamist ajakirjanduses mitterahuldavaks, teatades muuhulgas: “Kesk- ja eriti kohalikus ajakirjanduses valgustatakse nõrgalt autasustatuile autasude kätteandmist. Vähe ilmub ka kirjutisi autasustatute tööst ja tegevusest ja nende edusammudest, mille eest neile on antud valitsuse kõrge autasu.”³⁵

Omaette küsimus on, kui võrd leidis selline propaganda elanikkonna seas kandepinda ning kui võrd suutis taoline eeskujude toomine teisi töötajaid mobiliseerida. Ainult üks näide võimalikust suhtumisest on irooniline märkus pedagoogi ja kirjanusteadlase Jaan Roosi³⁶ päevikust, kes 21. juulil 1952, seega kaks aastat siinkohal kajastatud sündmustest hiljem kirjutas: “Täna [on] Eesti äramüümise 12. aastapäev. Suur püha, mida tähistatakse suurte töövõitudega. Nüüdse aja pühade mõte peitub ikka selles, et peab veel rohkem tööd tegema kui tavalisel tööpäeval.”³⁷

³⁴ Näiteks pingeline olukord Korea sõjatandril, massiline allkirjade kogumine Nõukogude Liidu välispoliitilisele mainekujundusprojektile “aatomirelva keelustamise” kampaania heaks, ENSV 10. aastapäeva massilised pidustused, sh üldlaulupidu jne.

³⁵ NSVL ordenite ja medalite autasustatutele kätteandmise kohta Eesti NSV-s [5.10.1951], ERA, f. R-3, n. 3, s. 1714, l. 1–3.

³⁶ Jaan Roos (1888–1965) oli tuntud pedagoog, kirjanusteadlane ja bibliofiil, kes varjas end arreteerimise kartuses aastatel 1944–54. Tema poolt neil aastail peetud sisutihe päevik (publitseeritud mitmes osas alates 1997) on oma ajastu kohta ainulaadseks mentaliteediajaloo allikaks.

³⁷ Jaan Roos, *Läbi punase öö, IV, 1951. ja 1952. aasta päevik* (Tartu, 2004), 207 [21.07.1952].

Autasudest ilmajäämine

Nõukogude autasude süsteem nägi ette ka omistatud ordenite ja medalite äravõtmist isikutele, kes olid end režiimi silmis diskrediteerinud. Toona ka Eesti NSV-s kehtinud Vene NFSV kriminaalkoodeks sisaldas omaette karistusena või lisana mõnele teisele karistusele "poliitiliste ja mõnede tsiiviilõiguste³⁸ kaotust", millega kaasnes automaatselt ka ordenite äravõtmine. Selleks pidi kohus pärast süüdimõistva otsuse jõustumist tegema vastava esildise NSVL ÜNP-le, millele järgnes selle otsus süüdimõistetult ordenite äravõtmise kohta.³⁹ Esialgu tuli NSVL ÜNP-l kinnitada ka medalite äravõtmine, kuid hiljem anti kohtutele õigus neid iseseisvalt, ilma kinnitust taotlemata, süüdimõistetult ära võtta. Aumärgid tuli saata Moskvasse nende ametlikule väljaandjale NSVL ÜNP-le. Pärast karistuse kandmist võis isik taotleda nende tagastamist.⁴⁰

On teada ka vähemalt ühe autasu tagasivõtmine kohtuvälisel teel. Nimelt kerkisid 1951. aastal süüdistused Paide rajooni TSN TK põllumajandusosakonna juhataja Karl Vellingu vastu, et see olewat "karjerist" ja "varjanud oma koostööd saksa fašistlike anastajatega" Saksa okupatsiooni perioodil. Meest süüdistati Omakaitseesse kuulumises ja vene sõjavangi jälitamises, ning kuigi kindlaid tõendeid ei leitud, sunniti ta töölt lahkuma ning heideti parteist välja.⁴¹ Seejärel pöördus EKP KK parteikomisjon ENSV ÜNP poole, et see taotleks NSVL ÜNP-s Vellingult autasu äravõtmist.⁴² Protse-duur edenes üsna aeglaselt ning lõpuks võeti NSVL ÜNP seadlusega endiselt kolhoosidirektorilt Karl Vellingult tema ENSV 10. aastapäevaga seoses saadud Tööpunalipu orden alles 1956. aastal.⁴³

Huvipakkuv on fakt, et ordenite ja medalite kaotsimineku korral nende omanikele reeglina duplikaate ei väljastatud. Kaotatud aumärgi omanik võis siiski pöörduda liiduvabariigi ÜNP-sse (sõjaväelane sõjaväeringkonna vägede komandöri poole), kelle taotluse alusel võis NSVL ÜNP pärast

³⁸ Näiteks valimisõigus ning õigus olla valitavates ametites ühiskondlikes organisatsioonides ning töötada riiklikes ametites.

³⁹ *VNFSV Kriminaalkoodeks, muudatustega kuni 1. detsembrini 1938, Ametlik tekst ühes paragrahvide järgi süstematiseeritud materjale sisaldava lisaga* (Tallinn, 1940), 16–17 [§§ 31, 33, 34].

⁴⁰ ENSV ÜNP otsus puudustest Eesti NSV miilitsa- ja prokuratuuriorganite ning kohtute töös NSV Liidu ordenite ja medalite äravõtmise ja hoidmise alal [17.4.1954], ERA, f. R-3, n. 3, s. 2391, l. 2.

⁴¹ EKP KK büroo protokoll nr. 28, istung 7.9.1954, ERAF f. 1, n. 4, s. 1765, l. 132.

⁴² EKP KK parteikomisjoni esimees Karotom ENSV ÜNP esimehele Jakobsonile, 20.9.1954, ERAF, f. 1, n. 7, s. 1178, l. 79.

⁴³ ERA, ENSV ÜNP autasustatute kartoteek, Karl Karli p. Velling'u isikukaart.

konkreetselt juhtumiga tutvumist teha erandi.⁴⁴ Üks selline erand puudub abielupaar Gutveseid, kellelt röövitud Lenini ordenite asemele palus ENSV ÜNP üleliidulise ülemnõukogu presiidiumil anda välja aumärkide duplikaadid.⁴⁵ Võimalik, et siinkohal tuli kasuks ka Ida Gutvese positsioon Eesti NSV ÜN saadikuna, igatahes anti asendusaumärgid välja juba mõni kuu hiljem.⁴⁶

1950. aasta ordenisadu kui tüüpiline autasustamine?

Massilist ordenite ja medalite omistamist Eesti NSV 10. aastapäeva puhul võib pidada antud perioodi kontekstis “tüüpiliseks autasustamiseks”, kui lähtuda protsessi institutsionaalsest küljest. C-tüüpi autasustamisi ordenite ja medalitega oli Eesti NSV-s ette tulnud varemgi (nt 1947. aastal Nõukogude prokuratuuri 25. aastapäeva puhul, 1948. aastal komsomoliorganisatsiooni 30. juubeliks jne). Kuid tolle aja (ja ka hilisemate) autasustamiste puhul on üleüldse tüüpiline skeem, kus Moskvast lähtub konkreetse autasustamise initsiatiiv, määratakse kvoodid ja täpsustatakse muud detailid, EK(b)P KK vahendusel otsivad piirkondlikud parteikomiteed välja sobivad kandidaadid, seejärel kuulutatakse autasustamine välja NSVL ÜNP poolt ning lõpuks annab ENSV ÜNP (hiljem täitevkomiteed) aumärgid realselt üle.

Mõnevõrra erinevaks võib pidada 1947. aastal sisse seatud b- ja d-autasude omistamise korda, mille puhul kehtestati teatud normid (vastavalt põllumajanduses saagikusele (b) ja üleüldiselt tööstaažile (d)), mille täitnud isikuid tuli igal aastal autasudele esitada automaatselt, ilma Moskva-poolse algatuseta. Selles võib näha Kremli soovi suurendada autasustamiste hulka (ilmselgelt lootuses tõsta inimeste tööindu rahvamajanduse taastamisel), vähendades samas enda hõivatust selles küsimuses. Muudes aspektides (parteiline kontroll autasukandidaatide valiku üle, autasustamiste välja kuulutamine ja aumärkide üleandmine) polnud siiski olulisi erinevusi.

Eelnenud ja järgnenud autasustamistega võrreldes tuleb aga 1950. aasta suve “ordenisadu” kindlasti pidada ebatüüpiliseks protsessi mastaapide osas. Eesti NSV juubeliga seoses välja antud veerand tuhat aumärki moo-

⁴⁴ NSVL ÜNP sekretariaadi ja autasustatute arvestuse ja registreerimise osakonna juhataja F. Sazikov, ENSV ÜN autasustatute arvestuse ja registreerimise osakonna juhatajale Räämele [saadud 19.5.1950], ERA, f. R-3, n. 9, s. 1, l. 85.

⁴⁵ Otsus sm-te Ida ja Jaan Gutvese avalduse kohta ordeniduplikaatide väljaandmiseks [01.08.1953], ERA, f. R-3, n. 3, s. 2146, l. 1. Gutvesed olid mõlemad pikaajalised pedagoogid; Ida Gutves oli saanud oma aumärgi 1950. a seoses ENSV aastapäevaga ning tema abikaasa Jaan aasta varem tööstaaži eest.

⁴⁶ ERA, ENSV ÜNP autasustatute kartoteek, Ida Jaani t. Gutves'e isikukaart.

dustab pea kolmandiku kõigist ordenitest ja medalitest, mis sõjajärgsel kümnendil (1945–53) Eestis välja anti.⁴⁷ Selle jaoks autasukandidaatide väljavalimine oli oma töömahult siinsete parteitegelaste jaoks kindlasti pretsedenditu ettevõtmine.

Lõpetuseks tasub märkida, et Nõukogude autasude süsteem on mahu- kas ja seni veel ajaloolaste poolt üsnagi vähe käsitlemist leidnud valdkond. Käesolev artikkel püüdis selgitada sellest vaid ühte kitsamat aspekti – ühe massilise autasustamise läbiviimise konkreetseid mehhanisme. Edasine uurimistöö võiks anda hulgaliselt põnevat infot, seda nii Moskva arhiivi- materjalidega tutvudes (näiteks erinevate autasustamiste algatamise taga- maade osas) kui Eestis kättesaadavaid "regionaalse tasandi" allikaid läbi töötades (kuidas täpselt toimus autasukandidaatide valik kohtadel, kas kampaania täitis oma eesmärgi ja tõstis tööviljakust, jne).

ABSTRACT: Soviet state awards on the occasion of the 10th anniversary of the Estonian SSR

In the summer of 1950, approximately 2400 persons were awarded Soviet orders and medals on the occasion of "the 10th anniversary of the establishment of Soviet power in Estonia." Similar mass decorations were carried out simultaneously and in connection with analogous anniversaries in Latvia and Lithuania. It was standard practice in the Soviet Union in the case of an anniversary of some institution (it could have been a union republic, some all-union organization, an enterprise, or a theatre) to decorate its employees on a grand scale.

The proposition was initiated by the Central Committee of the All-Union Communist (Bolshevist) Party, and the number and required characteristic features (sex, occupation, place of residence) were forwarded to the Central Committee of the Estonian Communist (Bolshevik) Party. The Estonian CC in turn coordinated the selection of persons to be awarded among regional party committees and central institutions of the Esto-

⁴⁷ Tammela, "Nõukogude autasude süsteem".

nian SSR. As a rule, employees whose eligibility was weighed and who were awarded were not aware of it at all, and so announced decorations came as a surprise.

As a result of at least two months of extensive personnel work, the Estonian Communist Party selected 2412 persons whom the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR conferred the decorations with its decree of 20 July 1950, "in connection with the 10th anniversary of the foundation of the Estonian Soviet Socialist Republic and achieved success in restoring and developing industry, agriculture, science, culture and fine arts." Decorations included three more commonly conferred orders in the Soviet award system (Order of Lenin, Order of the Red Banner of Labor, and "Order of the Badge of Honor") and two medals ("For Valiant Labor" and "For Distinguished Labor").

The highest number of awards was conferred to the representatives of the following fields of activity: industry (20.1%), agriculture (18.2%), party organs (13.6%), executive power (8.1%), army and state security (8.0%). It is noteworthy that although the party apparatus, as the executor of actual power in the union republic, was proportionally not in the first row, it was the party functionaries who were conferred higher and more prestigious orders than on an average. Among all those awarded, two-thirds were various managers, one-third common employees. Women made up one-fourth of all those awarded.

Those 2400 decorations conferred on the 10th anniversary of the Estonian SSR make up approximately one-third of all more important orders and medals awarded in Estonia within the post-war decade. Their delivery to those awarded was hard work, and members of the Presidium of the Supreme Soviet of the ESSR were kept busy in county centres in the years 1950–1951.

HILJAR TAMMELA (b. 1982) is a Ph.D. student at the University of Tartu.